

EVELIEN BRACKE

**LEIDRAAD
DOOR
HET
LABYRINT**

De macht van
klassieke mythen
in onzekere tijden

ACADEMIA
PRESS

voor Nathalie,
buitengewoon breister, creatief kompas, *friend for life*

INHOUD

VOORWOORD	7
INTRODUCTIE:	
HERACLES IN CONGO	13
Verhalen voor het slapengaan	13
Waarom ‘klassieke’ mythen?	17
Hoe dit boek werkt	23
DEEL 1 DE MACHT VAN MYTHEN	
1 — DEFINITIES VAN MYTHE:	
OVER DE SEKSUALITEIT VAN ACHILLES	29
Seks en gender tussen mythe en fictie	29
Jongens in jurken en copulerende slangen	31
Wat is mythe?	33
De plasticiteit van verhalen	34
Mythen als leidraad	37
2 — MYTHEN IN HET METAVERSE:	
VAN ATHENE NAAR DE EU	39
Klassieke mythen door de eeuwen heen	39
Van Azië naar de EU op de rug van een stier	42
Het paard voor de EU-poort	47
3 — ZEUS IN DYSTOPIA:	
DOEMDENKEN IN NUCLEAIRE TIJDEN	50
De goeie (g)ouden tijd	50
Er was eens een eindtijd	53
Van rituelen tot recycleren	56

4 — IS SISYPHUS GELUKKIG?	
MEME-CULTUUR EN DE ABSURDITEIT	
VAN HET BESTAAN	61
Waarom zijn we hier, gewoon om af te zien?	61
They see me rollin': de functies van internet-memes	65
Zelfzuchtige memes	68
Sisyphus en de goden	70
Kap hout, draag water	71

DEEL 2 ONZEKERE TIJDEN

5 — DE (ZELF)DESTRUCTIEVE MENS:	
EEUWIGE OORLOG OM TROJE	77
Er was eens	78
Helden in de Krim	80
Oorlogstrauma's	84
Vliegen in een geitenstal	89
6 — HEKSENJACHT:	
VAN KAMALA HARRIS TOT MEDEA	93
#hexit	93
Voodoo in de oudheid	96
Medea in de Nederlanden	100
7 — HET KLIMAAT ALS MONSTER:	
DE MINOTAURUS IN DE POLITIEKE VERBEELDING	105
Over tsunami en tektoniek	105
Congo en klimaat	107
Een vleugje koeienadem	113
8 — HEPHAESTUS IN DE GRIEZELVALLEI:	
ARTIFICIËLE INTELLIGENTIE EN	
DE MENSELIJKE GRENS	119
De bloedende robot van de oudheid	119

Technologie en de tiran	122
De principes van Talos	127
9 — MOEDER, WAAROM LIJDEN WE?	
DE COMPLEXE ACTIES VAN OEDIPUS	132
‘Ik denk wat iedereen denkt. We zijn ziek.’	132
De mythologie van Freud	135
De subjectieve verantwoordelijkheid van Oedipus	143

DEEL 3 LEIDRAAD DOOR HET LABYRINT

10 — KLEI, VUUR EN TRANEN:	
PROMETHEUS' VISIONAIRE VOORUITGANG	151
De dansende draaischijf	151
Godenarbeid	152
Tussen filantropie en concurrentie	154
Versnellende vuurbrengers	158
Prometheus, de ‘internettrol’	161
11 — MEDUSA EN DE MASSA:	
HET MONSTER ALS MANIFEST	164
Sympathie voor de duivel	164
Een ellendig lot	167
Monsterlijke vrouwen	170
Medusa’s revolutie	175
12 — PUBEREN MET PERSEPHONE:	
OP ZOEK NAAR TOESTEMMING	
IN DE ONDERWERELD	179
Wat mag nog na #MeToo?	179
Persephones op zoek naar toestemming	180
Vijftig tinten Hades	184
In debat met Persephone	188

13 — JONGERENACTIVISME IN HET SCHADUWRIJK: MET ANTIGONE EN ISMENE OP DE BARRICADE	194
Niets is monsterlijker	194
Antigones op het wereldtoneel	200
Ismene en de ‘onheroïsch zwakken’	203
14 — WEVEN EN WACHTEN: CRISISMANAGEMENT MET PENELOPE	207
De nostalgie van Odysseus	207
Niemand als held	210
Penelope, de verhalen-wever	215
CONCLUSIE: EEN TOEKOMST VOOR PANDORA	223
Neem de draad op	223
Alle geschenken	228
DANKWOORD	233
FOTOVERANTWOORDING	235
LEESSUGGESTIES	237
INDEX	239
VERWIJZINGEN	241

DEEL 1

DE MACHT VAN MYTHEN

Wat zijn mythen, hoe werken ze, en hoe geven ze vorm aan onze werkelijkheid in digitale en gepolariseerde tijden? In het eerste deel van dit boek onderzoeken we waarom en hoe mythen nog steeds macht uitoefenen op onze 21ste-eeuwse levens.

Figuur 3. Charles Cullens' illustratie van 'The Lesbians'.

1 — DEFINITIES VAN MYTHE:

OVER DE SEKSUALITEIT VAN ACHILLES

Seks en gender tussen mythe en fictie

Om te onderzoeken wat mythen zijn en hoe we ze gebruiken, bekijken we in dit hoofdstuk een tekst genaamd het vijfde ‘Hetaerengesprek’. Deze intrigerende Oudgriekse tekst werd door de Syrische schrijver Lucianus geschreven in de 2de eeuw na Christus. Het is een korte satirische tekst: een humoristische dialoog tussen twee vrouwelijke sekswerkers. Leaina, een professionele sekswerker (de Griekse term is *hetaere*,¹ vandaar de titel van de tekst), wordt door een collega gevraagd naar een vreemde ervaring die ze had met een klant.²

Leaina vertelt aan deze collega dat ze op een feestje twee vrouwen tegenkwam die haar vroegen de nacht met hen door te brengen. Eenmaal in bed initieerden beide vrouwen een hevige stoepartij. Daarbij trok een van hen, gekend als Megilla, plots haar pruik af en riep ze trots dat ze geen vrouw was maar een jongeman, Megillus! **Figuur 3** is een prachtige illustratie bij een Amerikaanse vertaling van deze tekst uit de jaren 1920: Megillus staat rechts, met de pruik in zijn hand.

Leaina vertelt aan haar collega dat ze compleet in de war was en probeerde te begrijpen wat de identiteit van Megillus was (de namen die zo dadelijk voorkomen, leg ik hierna uit). Ze vroeg aan Megillus of die toevallig een man was die zich als vrouw had verkleed, zoals de held Achilles zich ooit tussen vrouwen verschool; of was die misschien zoals Hermaphroditus, met mannelijke en vrouwe-

lijke kenmerken; of zoals de mythische ziener, Tiresias, een man die in een vrouw werd veranderd door de goden.

Maar Megillus ontkende al deze associaties, en zei: ‘Nee, Leaina, ik werd geboren als vrouw net zoals jullie, maar ik heb het karakter, het verlangen en al de rest van een man.’ Leaina bleef in de war, hoewel ze wel aan de vrijpartij met het koppel deelnam en de cadeaus van Megillus – een traditioneel onderdeel van een relatie met een *hetaire* – aannam. De dialoog eindigt abrupt wanneer Leaina’s collega haar vraagt naar de praktische details van seks met Megillus. Leaina wimpelt haar af: meer informatie geeft ze niet, want ze schaamt zich over wat ze die nacht uitgespookt heeft.

De humor van de fictieve dialoog ligt niet in het personage van Megillus zelf, maar in Leaina’s zogezegde naïviteit over de praktische uitvoering van seks zonder alles ‘van een man’. We kunnen er immers van uitgaan dat de gemiddelde sekswerker wel degelijk een gedetailleerde kennis had van een breed scala aan seksuele praktijken. Of je die humor kunt smaken, laat ik aan de lezer over. Ondanks de komische toon raakt deze tekst aan serieuze thema’s rond genderidentiteit en hoe mythen werden gebruikt om complexe kwesties te begrijpen.

Centraal in deze dialoog staat immers een (fictieve) transgender man die worstelt met het onbegrip van zijn omgeving. Hij smeekt: ‘Maak geen vrouw van me, mijn naam is Megillus!’ Terwijl anderen hem *Megilla* noemen, gebruikt hij de mannelijke naam *Megillus* (gebaseerd op uitgangen van woorden in het Grieks en Latijn), om aan te geven bij welke identiteit hij zich comfortabel voelt. Megillus wordt door de meeste moderne onderzoekers als transgender geïdentificeerd (door andere onderzoekers als non-binair of lesbisch), hoewel deze moderne termen – die voor ons lijken te passen bij Megillus’ identiteit – uiteraard anachronistisch zijn.³

Megillus is een vraagteken in het binaire contrast tussen man en vrouw, dat in de klassieke oudheid grotendeels streng werd gehandhaafd en gecontroleerd – hoewel in realiteit mensen van alle genders (en seksualiteiten) minder of meer succesvolle levens konden leiden, zoals we zien in antieke teksten.⁴ Megillus is zich

acuuu bewuuuu van ziju afwijkende aard, aangezien hij in de buitenwereld de vrouwelijke naam Megilla blijft gebruiken. Enkel in de veiligheid van ziju eigen huis gebruikt hij ziju mannelijke naam en neemt hij ziju pruik met lang haar af. De aanwezigheid van Leaina brengt echter een buitenstaander in het huishouden, waardoor Megillus' identiteit ook hier in twijfel getrokken wordt.

Om de identiteit van Megillus te begrijpen, grijpt Leaina zonder verpinken terug naar mythologische figuren die haar wel bekend zijn, zoals de dialoog hierboven aantoonde: Achilles, Herma-phroditus en Tiresias. Maar wie waren deze personages?

Jongens in jurken en copulerende slangen

Leaina verwijst vooreerst naar Achilles, de belangrijkste Griekse held in de Trojaanse Oorlog. Achilles' goddelijke moeder had een visioen dat haar zoon ofwel zou sterven in Troje maar eeuwig beroemd zou zijn, ofwel een lang maar vergeten leven zou leiden als hij niet zou gaan. Om te vermijden dat hij ten oorlog zou trekken en sterven, verkleedde ze hem voor de oorlog als meisje en verstopte ze hem in een groep meisjes. Achilles heeft een identiteit die Leaina wel begrijpt: een man die zich uit noodzaak als vrouw verkleedt en van wie de mannelijkheid niet in twijfel getrokken wordt. Dat wordt ook op gruwelijke wijze bevestigd in de mythe, wanneer Achilles een van de meisjes van de groep verkracht.⁵

Wanneer Megillus zegt dat hij niet is zoals Achilles, probeert Leaina hem vervolgens te identificeren met de intersekse Herma-phroditus, kind van de goden Hermes (boodschapper van de goden) en Aphrodite (godin van seksueel verlangen). Van bij de geboorte had die mannelijke en vrouwelijke genitale kenmerken.⁶ Voor Megillus is ook deze vergelijking echter niet passend. Een laatste precedent zoekt Leaina bij de beroemde ziener Tiresias. Je kent hem misschien in het kader van een veel beroemder verhaal: hij hielp Oedipus – de koning die ziju vader vermoordde en met ziju moeder naar bed ging – de waarheid over zichzelf te weten te komen. Volgens de mythe sloeg Tiresias op een wandeling een

paar copulerende slangen met zijn staf; waarom wordt nergens verduidelijkt. Op slag werd hij door Hera (godin van het huwelijk) in een vrouw veranderd. Na zeven jaren als vrouw te leven, werd hij opnieuw man door dezelfde slangen te slaan.⁷ Maar ook deze associatie wijst Megillus af.

De mythologische opties die Leaina vindt om Megillus te definiëren zijn dus gelimiteerd: een als vrouw verklede man (Achilles), een van nature intersekse god (Hermaphroditus) of een ziener die enkel vrouw werd door een goddelijke vervloeking (Tiresias). Dat de mythologische rolmodellen niet aanvaard worden door Megillus, zorgt ervoor dat zijn identiteit niet gedefinieerd kan worden. Dit leidt tot een – voor Lucianus' lezers althans – komische ontknoping over de onbegrijpelijkheid van penisloze erotiek.

Deze tekst verduidelijkt mooi het verschil tussen 'fictie' en 'mythe'. Het is mogelijk dat Lucianus voor zijn portrettering van Leaina en Megillus inspiratie haalde bij historische hetaeren, maar in ieder geval zijn beide personages en hun dialoog ontsproten aan zijn creatieve brein. Achilles, Hermaphroditus en Tiresias waren daarentegen veel oudere personages in traditionele verhalen – mythen – die tien eeuwen voor Lucianus leefde al gekend waren.

Net zoals wij gebruikten mensen in de oudheid deze traditionele verhalen als 'cultureel bezit': kennis die je *moest* hebben, die als essentieel werd gezien voor een succesvol sociaal leven. De satirische tekst belicht hoe mythen kunnen worden ingezet om dingen te verkennen die buiten de norm vallen. Want door naar deze oeroude personages te verwijzen, kon Leaina aan de lezer complexe vragen voorleggen. Hoe definiëren we mannelijkheid en vrouwelijkheid, en hoe gaan we om met identiteiten die buiten deze beperkende binaire categorieën vallen? Heel wat mythologische figuren – zoals Achilles, Hermaphroditus en Tiresias – overschreden de gangbare normen van de samenleving en boden Lucianus zo ruimte om over dergelijke complexe problemen na te denken. Mythen hadden dus een collectieve waarde en betekenis.

Wat is mythe?

Het Nederlandse woord ‘mythe’ komt van het Oudgriekse *muthos*, dat oorspronkelijk ‘woord’, ‘speech’ of ‘verhaal’ betekende. In de klassieke oudheid waren mythen traditionele verhalen die sacraal en betekenisvol waren voor hele gemeenschappen. Zo vertelden mythen op een symbolische manier over het ontstaan van de wereld, goden en sterfelijke wezens, en werden ze als de vroegste geschiedenis van een gemeenschap beschouwd. Ook nu kunnen we ‘mythe’ praktisch definiëren als een traditioneel verhaal dat betekenisvol is voor een hele gemeenschap. In vele culturen bespreken mythen de origine van de mensheid en hoe die zal eindigen, zoals we in hoofdstuk 3 zullen zien.

Door sommige vroegmoderne onderzoekers van mythologie werden klassieke mythen meestal afgedaan als barbaarse en absurde verhalen over het walgelijke en ridicule gedrag van de goden. Hun verhalen gaan immers dikwijls over incest, moord en overspel. Maar onderzoekers begonnen te begrijpen dat mythen – hoe gewelddadig ze ook waren – voor de Grieken en Romeinen een inherent deel waren van het leven. Ze hadden niet alleen een religieuze waarde, maar fungeerden als het sociale weefsel dat een maatschappij dagelijks toeliet te functioneren. Ze konden zaken verklaren (waarom bestaat de echo?), een gezamenlijke identiteit opbouwen (waarom bouwen we tempels voor de oppergod Zeus?) en de menselijke behoefte aan zingeving invullen (waarom moeten we werken?).⁸ Zoals Lucianus’ tekst aangeeft, gebruikten mensen in de oudheid mythen ook al om na te denken over complexe aspecten van het mens-zijn.

Maar reeds bij de Oude Grieken kreeg het woord *muthos* daarnaast ook een pejoratieve betekenis. Want Grieken en Romeinen gebruikten het woord ‘mythe’ ook om te verwijzen naar een wijdverspreid maar verkeerd idee. Dit is een invulling die we ook vandaag nog hanteren: als men spreekt van ‘mythen’ over 5G of vaccinatie bijvoorbeeld, wil men daarmee verduidelijken dat over die controversiële thema’s heel wat verkeerde informatie rondgaat. Mythen zijn in essentie dus collectieve verhalen van grote groepen

mensen, die ons met elkaar verbinden of in conflict brengen. Ze zijn intrinsiek ambigu van aard: het zijn verhalen die traditioneel en sacraal, maar ook misleidend en controversieel kunnen zijn. In beide betekenissen zijn het verhalen die zin geven aan het leven van hele groepen mensen. Welke betekenis van ‘mythe’ je toewijst aan een bepaald verhaal, zal afhangen van jouw eigen ideeëngoed. Wat de ene groep als hun mythologie beschouwt, zal een andere soms als bijgeloof of gevaarlijke ideologie beschouwen. Mythen hebben dus een grote macht, zoals we in dit boek zullen zien.

De plasticiteit van verhalen

Moderne toe-eigeningen van deze oude verhalen zijn niet zozeer mogelijk omdat klassieke mythen een universele betekenis hebben, zoals weleens gezegd wordt. De reden is integendeel dat ze van nature flexibel en ambivalent zijn, zoals de bewerking van de mythe van Heracles in verschillende contexten al aantoonde. Het zijn hun plasticiteit en ambiguïteit die ze eindeloos toepasbaar maken. Zo ook Achilles. Leaina vermeldt hem als voorbeeld van ‘normale’ mannelijkheid omdat hij ook verkleed als meisje zijn mannelijke aard – bijvoorbeeld zijn interesse in wapens – behield. Maar de mannelijkheid van Achilles werd in de oudheid veel complexer voorgesteld dan Leaina’s beschrijving doet vermoeden. Achilles had namelijk naast seksuele relaties met vrouwen ook een relatie met zijn vriend en medekrijger Patroclus (zie **figuur 4**).

In de oudheid stond men vaak, maar niet universeel, positief tegenover homoseksuele partnerschappen. In het klassieke Athene werden enkel relaties tussen een oudere, seksueel actieve man en een jongere, passieve tiener sociaal goedgekeurd. Zonder penetratie welteverstaan, maar wel met *intercrurale* seks (‘tussen de dijen’) – of zo hoorde het toch te gebeuren.⁹ Volwassen mannen die een passieve rol in seks opnamen, werden in het Oude Griekenland over het algemeen echter als minder mannelijk beschouwd. Het probleem is dat het mythologische leeftijdsverschil tussen Achilles en Patroclus onduidelijk was. Daarom werd over de aard van hun

Figuur 4. Achilles en Patroclus.

relatie in de oudheid zwaar gediscussieerd. Want als Achilles de passieve partner zou blijken te zijn, zou dat grote gevolgen hebben voor zijn mannelijkheid. Voor sommigen was hun relatie platonisch, terwijl bijvoorbeeld de tragedieschrijver Aeschylus expliciet verwees naar hun ‘dijenverbond’ en ‘vele kussen’, wat weinig aan de verbeelding overlaat.¹⁰ De filosoof Plato vond Achilles sowieso een slecht rolmodel voor échte mannen, omdat hij ongegeneerd hilde bij de dood van Patroclus en zich verzette tegen zijn leiders.¹¹ Hij liet zich te veel leiden door heftige emoties om een toonbeeld van mannelijkheid te zijn – volgens Plato althans.

Achilles werd dus, in het geheel van vertellingen van zijn mythe in de oudheid, complexer voorgesteld dan wanneer we enkel kij-

D/2025/45/101 – ISBN 9789020948028 – NUR 740

Vormgeving cover: Studio Lannoo

Vormgeving binnenwerk: Studio Lannoo

Zetwerk binnenwerk: Studio Lannoo

© Evelien Bracke en Uitgeverij Lannoo nv Tiel, 2025.

Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk,
fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij Academia Press
Coupure Rechts 88
9000 Gent België

www.academiapress.be